

„De mindig, mindig gondoljunk reá”!¹

A Kárpát-medence földrajzi egysége.

Trianon a geográfia tükrében a história mérlegén

„Soha nem lehet nézetazonosság az igazságtalanságok elszenvedői, a kárvallottak és az igazságtalanságok okozói, haszonélvezői között.” (Kubassek János²)

Az Érden működő Magyar Földrajzi Múzeum 2020 szeptemberében, tudományos konferenciát rendezett a száz esztendeje aláírt trianoni békeszerződés emlékeztére, ahol többféle tudomány szemszögéből foglalkoztak a magyarság történelmének egyik legfájdalmasabb következményekkel járó eseményével. A 19 előadás 18 előadójának, mint a múzeum igazgatója, a konferenciát szervező dr. Kubassek János Bevezetésében megfogalmazta, hogy: „nem állt szándékukban semmiféle indulatgerjesztés, bűnbakkeresés vagy felelősség áthárítás. Úgy véljük, sem az elhallgatás, sem a harsány ítélethirdetés nem szolgálhatja a valóság megismerését.”

Az elhangzott és a kötetben megjelent írások funkciójukat tekintve három csoportba sorolhatók. Az első az, amely a Nagy Háborút lezáró békeszerződésre készülő győztesek tájékoztatására törekvők munkásságával foglalkozik.³ Ezek a tudósok elsősorban a Kárpát-medence népességének elhelyezkedéséről, a térség természeti és gazdasági összefüggéseiről kívántak valós információt nyújtani, hogy azok ne kizárólag saját, vélt vagy valóságos nagyhatalmi érdekeik, valamint a békeszerződésből minél nagyobb hasznot remélő kisantant hasonlóan önös, mértéktelen igényei alapján döntsenek. Nem véletlen, hogy ilyen jellegű *prevencióról* kevés szó esik a kötet tanulmányaiban, túlnyomó részük a diktátum céljaival, méginkább a következményeivel foglalkozik. Nem csak

HALÁSZ PÉTER (1939) néprajzkutató, a Duna Televízió volt főszerkesztője. Csongrádon él. Legutóbbi kötete: *„Azok vagyunk, akik vagyunk!” A magyar nyelvterület keleti peremén* (2023).

- 1 Juhász Gyula: Trianon. In *Emlékező Magyarország, I.* Szerk. Gyurgyák János. Budapest, 2020, Osiris Kiadó, 68.
- 2 Bevezetés. In *A Kárpát-medence földrajzi egysége. Trianon a geográfia tükrében a história mérlegén.* Szerk.: dr. Kubassek János és Fekete-Mácsai Anetta. Erd, 2022, Magyar Földrajzi Múzeum, 11.
- 3 Dr. Kubassek János: Elfeledett geográfus arcok – magyar tudósok munkássága a béke-előkészítés során. Uo. 171–199.

azért, mert az Osztrák–Magyar Monarchiának nem volt, nem lehetett önálló külpolitikája, mert azt, még ha magyar volt is a külügyminiszter, Bécs igen rövid pórázon tartotta. Emiatt a magyar külpolitika csak 1918 ősztől kezdhetett volna kiépíteni – szinte a semmiből – a méltányos békeszerződésre felkészülő és fölkészítő diplomáciai kapcsolatait, ha a frontok összeomlását s a hazatérő katonaságot szétziláló, tavaszra „Tanácsköztársaságba” torkolló politikai zűrzavar erre lehetőséget adott volna. Elszigetelt, gyakran elárult, „amatőr” társadalmi csoportok igyekeztek menteni a menthetőt, amint azt Kubassek János geográfus a magyar tudósok béke-előkészítő munkásságával foglalkozó tanulmányában bemutatja. Elsősorban az akkor már nemzetközi tekintélyt szerzett Teleki Pál földrajztudós kezdeményezésére elindult tudományos munka kecsegtetett eredménnyel, aki munkacsoportjával készült a béketárgyalásokra, s a kommün és a román megszállás idején nem kevés kockázatot vállalva dolgoztak. A legkiválóbb belső-magyarországi, Erdélyből, Felvidékről menekült vagy kiutasított földrajztudósok, geológusok, statisztikusok, néprajzkutatók, térképészek, történészek, jogtudósok – mintegy száz munkatárs – négykötetnyi, több száz oldalas, angol és francia nyelvre lefordított anyagot készített, amit a román megszállók kivonulása után, egy hónap alatt sokszorosíthattak és a Párizsba induló magyar békeküldöttség magával is vihetett. A kollekció egyik legértékesebb darabja Teleki úgynevezett *vörös térképe* volt, ami különböző színekkel, *népességarányosan* mutatta be a Kárpát-medence különböző nemzetiségű népeinek területi elhelyezkedését és létszámát. A térképeket és a szakanyagokat Trianonban senki sem vitatta, egyszerűen nem vették figyelembe. Teleki Pál vörös térképének és Apponyi Albert beszédének hatására a brit, az olasz és az amerikai küldöttség talán hajlott is volna a méltányosabb határ megállapítására, de „a francia álláspont erősebbnek bizonyult”. Hogy mennyire eszköztelen és kiszolgáltatott volt Trianonban a magyar békeküldöttség, jól mutatják Teleki Pál Cholnoky Jenőhöz írt, szinte kétségbeesett levelei, amikben arra kéri a nagytekintélyű földrajztudóst, hogy utazzon ki az USA-ba, és vigyen magával olyanokat, „akik jól ismerik az ország viszonyait, s odakint jó összeköttetések vannak...”, vagy legalább „írjál egynéhány levelet azoknak, akikkel az entente országaiban jól vagy, őket felvilágosítva a viszonyokról...” Továbbá „igen jó volna, ha jól összefoglalva és kellően pontos részletességgel kidomborítanád azt a kérdést, hogy egy ország, a melytől összes vasát, szénét, fáját és nemes érceit, vajon nem melegágya-e egy új gazdasági háborúnak, éppen úgy, mint egy új irredentának a tőlünk elszaladó négy millió magyar”. Teleki Pál látnoki szavai sajnos pusztában elhangzóknak bizonyultak, akárcsak Apponyi Albert trianoni beszéde. „Világossá vált – írja Kubassek –, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai, melyeknek lakosai a háború során ugyanazt az uniformist viselték, ugyanazon hadműveletekben vettek részt, nem egyforma mértékben osztoznak a háborús felelősség vállalásában és a katonai vereség következményeiben. Az osztrákok és a magyarok helyzetét a vereség optikáján át

nézték, míg a szlovákok, a szerbek, a románok, a horvátok, az olaszok igényeit a győztesek szemszögéből bírálták el.”

Így aztán nem csoda, hogy a kötet legtöbb tanulmánya a béketárgyalásra érkező magyar küldöttség szakmailag alátámasztott érvelését figyelmen kívül hagyó, a kommünben kompromittálódott s a nemzetiségek radikális hangadói által gerjesztett hangulatban kierőszakolt diktátum olyan *veszteségeket* okozott hazánknak, amiről utóbb még egy francia újságíró is kénytelen volt megállapítani, hogy ez a szerződés szándéka szerint *nem büntetni, hanem tönkretenni* akarta Magyarországot. Csakhogy a magyarságnak a Kárpát-medencében töltött több mint évezredes történelme során ránk zúdult sorscsapásokból volt már tapasztalata a reménytelen helyzetek túlélésében és a földre sújtott állapotokból való újjászületésben. Érdeemes megfigyelni, hogy az érdi Trianon-kötet békediktátumban elszenvedett *veszteségeinkkel* foglalkozó tanulmányokat sem elsősorban a sorscsapáson való kesergés uralja, szinte mindegyikben megcsillan az újrakezdésben megragadható lehetőség. Van Csáki Árpád grafikusnak egy 1920-ra emlékező, nagyon kifejező képe, ami azt érzékelteti, hogy a *csonkára* nyesett fa hatalmas *történelmi* gyökérzetéből képes ismét kihajtani. Ezeket az új hajtásokat érzem a tanulmányok második csoportjába sorolt, veszteségeinket számba vevő írások legfontosabb üzenetének.

Szinte valamennyiben megtalálható az a kézzel ugyan nem fogható, nem is tárgyyszerű, inkább úgy mondhatnánk „rendszerszintű”, globális veszteség, ami a Kárpát-medence földrajzi, természeti és gazdasági egysége és az abból származó lehetőségek elvesztéséből következik. Ez alighanem meghaladja az egyenként – emberekben, ásványi anyagokban, termőterületben, kulturális értékekben, szellemi kapacitásban – megmutatkozó értékvesztést. Nem véletlen, hogy – mint a geográfus dr. Szabó József tanulmányából megtudhatjuk – Trianont követően, a Nagy-Magyarország szinonimájaként elterjedt Kárpát-medence kifejezés az egyoldalú internacionalizmust követelő szovjet hódoltság idején kimaradt nemcsak a közbeszédből, de a szakirodalomból is.⁴ A Bulla Béla *Magyarország természeti földrajza* című, 1962-ben megjelent könyvében a Kárpát-medence kifejezés a névmutatóban sem szerepel, pedig Mendöl Tiborral ebben a témában 1945-ben megjelent könyvük még *Kárpát medence földrajza* címmel jelent meg. A fogalom csak az utóbbi évtizedekben került ismét használatba, hiszen – mint a szerző írja – „a történelmi időkben a konkrét politikai helyzettől függetlenül működő természeti erők hozták létre ezt a környezetétől határozottan elkülönülő területi egységet”. Ennek az „istenadta” természeti egységnek a megszűntetésével, a célszerű vízgazdálkodás akadályozásával okozta Trianon az egyik legjelentősebb kárt. Mégpedig nem csak a célba vett magyaroknak, hiszen az utódállamokba került vízgyűjtőterületekről kiszámíthatatlanul érkező árvizek, nem egyszer pedig a felelőtlenül szennyezett vizek Mohács és Szeged után már

4 Dr. Szabó József: A Kárpát-medence területi egységéről. Uo. 15–27.

Szerbiába, majd Romániába is elviszik a bajt. A maradék-Magyarország ingatag vízügyi helyzetét Reclus Elisée francia geográfus úgy fogalmazta meg, hogy: „a történelmi Magyarország területén sehol sem húzhatók természetes határok, s egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék”. Márpedig, mint Farkas György leírja: „a határkijelöléseknél szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a vízgyűjtő területeket, a vízgazdálkodási elveket, a vízrajzi körülményeket”. Természetesen köthettünk és kötöttünk is új szomszédjainkkal úgynevezett „határvízi megállapodásokat, de a beérkező folyókkal átadott víz mennyiségét, minőségét nem áll módunkban befolyásolni”. Az ország tehát vízgazdálkodási szempontból minden tekintetben kiszolgáltatottá vált.⁵ A Vízügyi Főigazgatóság ugyan igyekezett és igyekszik minden területen *enyhíteni* a békeszerződés által okozott károkat. Például a Körös-vidéken létesített egy *Trianon* nevű védvonalat, amivel mérsékelte az elégtelen román árvízvédelem miatti veszélyt, ami nagyvíz idején a Fekete- és a Fehér-Körös árhlámának egyesülésével fenyegetett, később pedig egy árvíz tározó létesítésével minimalizálta kiszolgáltatottságunkat.

A Trianonban elvesztett bányáink termelésének részbeni pótlására az ország számos területen „kényszermodernizációs” pályára kényszerült, ami föllendítette a hazai földtani kutatásokat is. Még az 1920-as években megállapították, hogy „csonka-Magyarország szénkészlete kb. 55–60 év múlva elfogy”; nagy szerencse, hogy a környezetvédelemben és az energiatermelésben bekövetkezett helyzet- és szemléletváltás azóta talán megoldotta ezt a kérdést. „Egyedül vasércből maradt jelentősnek mondható kitermelőhely Rudabányán – írja Tóth Álmos –, sőt az ércfeltáró vágatok több helyen kőolajat izzadtak”, ami serkentette a kőolajkutatást.⁶ A bauxitkutatások is „figyelemre méltó eredményt hoztak”, így már 1935-ben megindulhatott a hazai alumíniumgyártás. Fellendültek az ásványvizeket kereső hidrogeológiai kutatások, és a korábbi vizsgálatok feldolgozása eredményeként 1922-ben megjelent a történelmi Magyarország földtani térképe. Folytathatta tevékenységét az 1848–50-ben alakult Magyarhoni Földtani Társulat, így joggal mondhatta Beck Mihály tudománytörténész, hogy „...a tárgyalt időszak természettudományi kultúrája is hozzájárult, hogy [a trianoni után] nem következett be a teljes megsemmisülés”.

A hazai bányászat trianoni békeszerződés miatti veszteségei nemcsak bányáink jelentős részének az elszakított területekre esése miatt következett be, súlyos kárát látta az egész bányaipar és a kohászat szervezete is.⁷ A békediktátummal bekövetkező veszteségeinket mutatják bányakapitányságoknak a megcsonkított hazában maradt hányadát jelző adatok. Eszerint megmaradt a beszercei bányakapitányság 9%-a, az iglóinak 15%-a, a nagybányai 35%-a, az oravicai 5%-a,

5 Farkas György: Magyarország vízgazdálkodása Trianon után. Uo. 28–41.

6 Tóth Álmos: A trianoni békediktátum és a magyar kőolaj és földgázipar 1920 és 1945 között. Uo. 42–55.

7 Dr. Izsó István: Magyarország bányaipara a trianoni békeszerződés előtt és után. Uo. 56–71.

csupán a budapesti bányakapitányságnak maradt meg a 91%-a, ami a nógrádi szénmedencét jelentette. Ehhez a hatalmas veszteséghez járultak a Magyarország megszállásával bekövetkezett károk, aminek mértéke elérte a 80 milliárd koronát. Ennek 90%-át a románok, 8%-át a szerbek, 1-1%-át a csehek és a franciák okozták. A békeszerződés továbbá arra kötelezte Magyarországot, hogy a megmaradt szénbányáinkból „jótételeként” öt évig szénket kell átadnunk az akkor létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyságnak, mégpedig „olyan mennyiségben, amennyit a Jótételi Bizottság időszakonként meghatároz”. Ezt követően hazánk bányászatának és kohászatának az új feltételekhez való kényszerű átalakítása hosszú évekig tartott, és „elsősorban a szénbányászatra korlátozódott; nagyarányú kutatómunka kezdődött, ami számos új bánya megnyitását eredményezte”.

Az 1920-ban ránk erőltetett békediktátum kegyetlenül vágta ki belőlünk a születőben levő magyar kőolaj- és földgázipart. Hazánkban ugyanis a 20. század első évtizedében kezdődött a nagyobb méretű kőolaj- és földgázkitermelés, addig Romániából, Galíciából, valamint Amerikából és Oroszországból hajókkal hozták a nyersanyagot az 1883-ban üzembe állt finomítókba. Észak-Magyarországon 1913-tól, majd 1917-től Dicsőszentmárton, Bázna, Kissármás térségében találtak jelentősebb mennyiségű földgázt és kőolajat. A trianoni békeszerződésben szinte valamennyi fontosabb kőolaj- és földgázlelőhelyünket elvesztettük a fúróberendezésekkel, vezetékekkel és más berendezésekkel együtt. De megmaradt a Trianon után idemenekült szakemberekkel érkezett szellemi tőke, aminek segítségével a világháború után kőolajiparunk hamarosan talpra állt s jelentősen fejlődhetett. Így aztán a bécsi döntések nyomában visszatért kutakkal jelentős fejlesztéseket tudtunk elérni, amit azonban 1944 után ismét elvesztett, de mintegy 100 szakembert akkor is sikerült megmentenünk. Rájuk épülhetett aztán a 1945 utáni hazai olajipar.⁸

Ezek tekinthetők a Magyarországot ért talán legfontosabb, de korántsem kizárólagosan anyagi természetű, gazdasági veszteségeinek. Ehhez járultak az úgynevezett *emberi* vagy inkább *embertelen* tényezők: a megfélemlítések, az elűldözések, a vagyonvesztés és az egzisztenciális kilátástalanság.⁹ Már az 1919-ben kitört kommün megfélemlítette az országot: több mint 430 ezer ember menekült a maradék országba. Nemzetiségeink, akiknek jelentős része korábban oltalomért menekült Magyarországra, most minél nagyobb darabot akart kiszakítani magának – belőlünk: a szerbek, és a csehek a szlovákokkal szláv folyosót a Dunántúlon, a románok területet a Tiszáig. Ha mindent megkaptak volna, még a maradék egyharmadnak is csak a harmadát, vagyis Magyarország hatodát hagyták volna meg. A győztes nagyhatalmak fő szempontjait a tönkrement Németország föltámadásától való félelem motiválta, Vizi László Tamás történész

8 Tóth János: A trianoni békediktátum és a magyar kőolaj- és földgázipar. Uo. 72–79.

9 Dr. Kubassek János: A trianoni békeszerződés következményei a gazdaság- és társadalomföldrajz nézőpontjából. Uo. 80–99.

megfogalmazásában: „a csehszlovákok, románok és jugoszlávok együttesen negyvenmillió blokkot fognak alkotni, ami – úgy reméljük – jobb gátnak bizonyul Németországgal szemben, mint tízmillió magyar”.¹⁰ Hogy aztán a II. világháború során mennyire töltötték be a kisantant országai ezt a „nagyantant” reményeiben megfogant szerepet, azon lehet vitatkozni, de hogy – Jeszenszky Géza megfogalmazásában – ez a „Erisz almájának bizonyult béke máig tartó viszályok magvát hintette el Közép-Európában, és megkönnyítette Hitler és Sztálin számára Közép-Európa leigázását”,¹¹ abban, úgy gondolom, egyetértünk.

Amire az 1919 augusztusától 1920 májusáig tartó 10 hónap alatt alig volt idő, arra egy következő, talán kedvezőbb lehetőség eljövetelére számítva a magyar tudományos és politikai élet prominensei már 1926-ban kezdtek felkészülni. Magyarországon ugyanis, mint Kubassek megállapítja: „A földbirtokostól a gyári munkásig a tanártól a vasúti bakterig mindenki elítélte és elutasította a trianoni szerződést.” Az egyre nagyobb nemzetközi tekintélyt szerző Teleki Pál 1926-ban létrehozta az Államtudományi Intézetet azzal a feladattal, hogy információkat gyűjtsön az utódállamokba került magyarokról, s a minden oldalon folytatott propaganda ferdítéseivel szemben tárgyilagosan tájékoztassa a kormányt, és tényszerűen cáfolja a hazánk ellen irányuló valótlan állításokat. Az Államtudományi Intézet által gyűjtött dokumentációs anyag még az 1947-es béketárgyalásra készülő magyar államnak is rendelkezésére állt, ha nem is tudták hasznosítani. Statisztikái, térképei, kiadványai azonban hasznos források a magyarságtudomány számára.

Az összmagyarság sorsát érintő témák mellett két olyan tanulmány is helyet kapott a kötetben, amelyek Trianon hazánk egy-egy szűkebb térségének közigazgatására, gazdaságára, természeti értékeire, végső soron a táj magyar és nem magyar népességének sorsára voltak jelentős hatással. Az egyik írás Zala megye I. világháborút követő határváltozásaival foglalkozik, mégpedig visszatekintve 1849 decemberéig, amikor az osztrák minisztertanács a Dráva és a Mura által határolt Muraközt Horvátországhoz csatolta. Az előzményekhez tartozik, hogy a terület lakosságának ugyan 97%-a horvát, ám 1948 szeptemberében a hazánkra támadó Jellasics katonái annyira kifosztották őket, hogy aztán szívesen fogadták Perczel Mór egy hónap múlva odaérkező magyar katonáit, és egyáltalában nem örültek Bécs döntésének. Hasonló esetekre került sor 1918 őszén is, amikor a frontról hazatérő, leszerelt délszláv katonák fosztogatták a megye délnyugati részét, Alsólendva, Csáktornya, Letenye vidékét. Valóságos háború alakult ki a budapesti hatalomváltás hírére fosztogatni kezdő délszláv szabadcsapatok és a nagykanizsai, zalaegerszegi polgárokból szerveződött nemzetőrök között, de a „jugoszláv nemzeti hadsereg” katonái az antant támogatásával hamarosan megszállták a Muraközt, elfoglalták Muraszombatot és

10 Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig – Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. Budapest, 2016, CEPoliti Kiadó.

11 Jeszenszky Géza: Trianon. Az önrendelkezési elv megcsúfolása. *Rubicon*, 2010 (7–8), 82–88.

Alsólendvát. 1919 januárjában ugyan sikerült kiszorítani a betolakodókat, de a kömmün kikiáltása tovább rontott a helyzeten, a magyar fél nem rendelkezett elég erővel, s a párizsi békekonferencia elfogadta a délszláv igények jelentős részét. Sem a magyarok fegyveres ellenállása, sem a különböző petíciók nem vezettek tehát eredményre.¹²

A másik írás egy igazi mikrorégió, a Gömör-Torna-i karsztvidéken levő Aggteleki Nemzeti Park karsztján nyíló, Magyarország legrégebben kutatott, évszázadok óta látogatott, 25,5 km hosszú cseppkőbarlangja. Trianonban a cseh igények szerint kijelölt határ éppen keresztülszelte ezt a páratlanul értékes természeti képződményt. Nem csoda, hogy még hozzá sem kezdett a határmegállapító bizottság a szeleteléshez, mikor már számos hír, rémhír, találgatás jelent meg a sajtóban arról, hogy hova essen, hova esik a barlang bejárata, mert mindkét fél magának akarta volna megtartani, másfelől megkaparintani. A cikkek-ből az derül ki, hogy „az ántánt szabta határ még a föld alatt is bonyodalmakat okoz”. Nehezítette a helyzetet, hogy a rendkívül hosszú barlang titkos járatai csempészésre, rablógyilkosságra, hadászati célokra egyaránt alkalmasak, sőt használatosak voltak egészen az új határ földalatti vetületének megállapításáig. Amikor aztán ez 1934-ben megtörtént, Csehszlovákia hivatalos felmérés nélkül, „találomra” vasráccsal kettéosztotta a barlangot, mint utóbb kiderült mindössze 400 métert „tévedtek” a rovásunkra. Amikor az első bécsi döntéssel visszatértek a Felvidék magyarlakta területei, a kétfelé vágott barlang Nagy-Baradla névvel ismét egyesült és a nagyszebeni születésű kiváló barlangkutató, karszthidrológus Kessler Hubert irányítása alá került, aki 1935-től 1945-ig volt a Baradla-barlang igazgatója, a vasrácsot pedig múzeumba tették. A magyar állam jelentős összeget fordított a barlang és környéke felújítására, valamint a „csehszlovákok” által távozásukkor tönkretett villanyvilágítás helyreállítására. Hogy aztán 1947-ben ismét visszakерüljön a rács, sőt Csehszlovákia minden jóízlést félretéve 12 Baradla és Aggtelek közeli magyar község hozzájuk csatolását kérte, ami azonban nem teljesült.¹³ A magyar oldalon elhelyezett rács azonban megmaradt egészen 2007-ig, a schengeni csatlakozásig.¹⁴

A trianoni „békeszerződés” nemzetközi visszhangjából egyértelműen ki derül, hogy a „fősodratú” külpolitikai gyakorlatban milyen ritkán érvényesülnek az érzelmek, és milyen gyakran és egyértelműen az érdekek. A centenáriumi Trianon-kötet három tanulmánya foglalkozik ezzel a témakörrel, mégpedig három kontinens távlatából, Németország, az Amerikai Egyesült Államok és Japán szemszögéből. Mindhárom írásműben az a körülmény kap főszerepet, hogy a vizsgált ország külpolitikája vagy talán inkább külpolitikájának hangadói miként vélekednek a békediktátum következményeként kialakult magyarországi revizionizmusról.

12 Tar Ferenc: Zala megye határváltozásai az I. világháború után. Uo. 100–109.

13 Clementis Vladimír, Csehszlovákia külügyminisztere, 1948–1950.

14 Székely Kinga: A trianoni határ a Baradlában. Uo. 111–130.

Az I. világháború után Németország is osztozott a legyőzött és megcsónkított államok sorsában, de érdemes felidézni, hogy a zsákmányon való osztozkodás során mennyivel kíméletesebben, méltányosabban, mondhatni legyőzött *nagyhatalomként* bántak a németekkel. Különösen az Egyesült Államok törekedett olyan mederbe terelni a sokszor késhegyre menő vitákat, hogy lengyelek, a dánok, a belgák és főleg a franciák által igényelt s végül nekik is juttatott területekkel minél kevesebb német kerüljön idegen uralom alá. Ezt a szempont Magyarországra feldarabolásakor mintha fel sem merült volna – a kettős mérce jegyében. Így aztán a versailles-i szerződés Németországnak csupán 13%-os területi veszteséget okozott, s a németiségnek mindössze 10%-át szakította el. Ezeknek a tényeknek ismeretében talán érthetőbb, hogy az a Wilson, aki lemondással fenyegetőzött, ha a konferencia enged a franciák minden követelésének, csak legyintett, amikor Magyarországnak méltányosabb keleti határt ígérő javaslatát a románok ellenállásába ütközték. A négy győztes nagyhatalom, különösen a britek kínosan vigyáztak arra, nehogy túlságosan elkeserítsék – a különben a világháború kirobbantójának tartott – Németországot, s ezzel „a bolsevizmus karjaiba hajtsák”, miközben a már abban vergődő Magyarországgal úgy játszottak, mint macska az egérrel. Németországot tehát finom tollkéssel faragták, minket szekercével vagy éppen pallossal. Mindezek ismeretében az is érthetőbbnek tűnhet, hogy miért sikerült Stresemannak, a német külügyminiszternek az 1925-ös locarnói egyezményben jelentős mértékben normalizálni a német-francia kapcsolatokat, amivel „kiszabadította” országát a külpolitikai elszigeteltségből. Érthetőbb talán az is, hogy ebben a helyzetben a német külpolitika „igyekezett elkerülni a számára felesleges konfliktusokat, és kimaradni Kelet-Közép-Európa ’zavaros ügyeiből’ [...] ráadásul Magyarországot a német befolyásszerzés potenciális terepének tartották, vagyis elsősorban csatlósna és nem partnernek”.¹⁵

Az Egyesült Államok hivatalosan csak 1917. december 7-én üzent hadat az Osztrák-Magyar Monarchiának, és „Wilson elnök már ekkor hangsúlyozta országa ’társult’ (Associated) státusát, ezzel jelezve, hogy nem ért egyet a britek és a franciák háború utáni rendezésre tett ígéreteivel, és nem tartja az Államokra nézve kötelezőnek a titkos egyezményekbe foglaltakat”. Ezt követően fél esztendeig hivatalosan nem is fogadott Közép-Európából szeparatista politikusokat, csak miután Magyarország utolsó, osztrák királya a nemrég boldoggá avatott IV. Károly 1918 májusában „hitet tett arra, hogy a Monarchia kitart Németország mellett”, lett az a hivatalos amerikai álláspont, „hogy nem tarthatjuk tovább tiszteletben a mesterséges Osztrák Birodalom integritását”.¹⁶ Az Egyesült Államokkal Magyarországnak a minket Trianonnal fenyegető béketárgyaláson elsősorban Wilson ellentmondásos, különféleképpen értelmezhető 14 pontjával volt érintkezési területünk, amiben a dilettáns magyarországi politikusok,

15 Dr. Gyuris Ferenc: Trianon következményei a német földrajzi szakirodalom tükrében. Uo. 130–143.

16 Dr. Magyarics Tamás: A trianoni békeszerződés az amerikai források tükrében. Uo. 144–152.

elsősorban Károlyi Mihály oly vakon bíztak, a profik pedig oly könnyedén söpörték félre. Pedig a cinikus francia elnök, George Clemenceau már a tárgyalások kezdetén kijelentette, hogy „Isten tíz parancsolatot adott nekünk és mindegyiket megszegtek. Meglátjuk, mi történik majd a 14 ponttal.” Nem bízott a 14 pont megvalósíthatóságában Andrássy Gyula, a Monarchia utolsó közös külügyminisztere sem. Az kétségtelen, hogy az amerikai diplomácia a trianoninál valamivel méltányosabb határokat javasolt országunk számára, de végül is elsősorban a kisantant iránt elfogult britek és franciák akarata érvényesült. Azt hiszem Charles Seymournak, az amerikai delegáció szakértőjének véleménye jellemzi legjobban az USA külpolitikai álláspontját, aki megállapította, hogy „nem lehet egyszerre igazságos és praktikus határokat alkotni a térségben”. Törekedni azért lehetett volna rá. De csak annyi tellett tőlük, hogy „az 1921. augusztus 29-én aláírt magyar-amerikai különbéke szerződésben nem szerepel a Magyarország határaitól szóló II. pont, mert Washington nem akart semmilyen kötelezettséget vállalni a magyar határokat illetően”.

A nagy távolság és az ezzel járó tájékozatlanság miatt a japán diplomáciának csak periferikus véleménye volt a Nagy Háborút lezáró trianoni békeszerződésről, ez pedig megoszlott a teljes egyetértés és a több pont kifogásolása között, de ezek a vélemények érdemben nem befolyásolták a diktátumot.¹⁷ Japán különben is csak 1869-ben vette fel a diplomáciai kapcsolatot Ausztria-Magyarországgal, ami számunkra a 19. században elsősorban tudományos és kulturális téren megvalósuló együttműködést jelentett. A világháború kitörésekor Japánnak nem volt számottevő érdekellentéte sem az antanttal, sem a központi hatalmakkal, de aztán néhány német tulajdonban levő csendes-óceáni sziget meg Kínában levő német támaszpont megszerzéséért 1914 augusztusában mégiscsak hadat üzent Németországnak. A háború végéig néhány tucat magyar tengerész japán hadifogságba esett, akik később kiegészültek a Szibéria egy részét elfoglaló japánokhoz került, ott őrzött magyar hadifoglyokkal, akik csak 1920 tavaszán térhettek vissza hazájukba.

A Trianon-kötet egyik fontos és sokunk számára talán legfontosabb tanulmánya az, amelyik azt mutatja be, hogy a törököknek miként sikerült elkerülniük vagy legalábbis méltányosabbá tenni az őket talán még nagyobb veszteséggel fenyegető „Trianonjukat”.¹⁸ Nem kétséges, hogy – erővel, fegyveres ellenállással. Az antanthatalmak ugyanúgy megkötötték a titkos szerződéseket a török birodalom felosztásának várományosaival, sőt már azokat is jó előre brit, francia, érdekszférákba osztották, amit meg is erősítettek egy 1920-as San Remó-i konferencián. A tervezett új határ ugyanúgy mélyen belevágott Anatólia törökök által lakott területébe, és akárcsak a magyarokéra, a törökökére is hat másik országnak fájt a foga. Hogy még markánsabb legyen a hasonlóság, a Török Birodalom összeomlása után VI. Mehmed szultán 1920 áprilisában

17 Pergel Antal: Japán és a trianoni békediktátumi magyar levéltári források alapján. Uo. 153–161.

18 Dr. Vásáry István: A sèvres-i békeszerződés – a törökök Trianonja. Uo. 162–170.

feloszlatta a parlamentet, és augusztusban aláírta a trianonihoz hasonlóan szégyenletes és megalázó sèvres-i békeszerződést, ami negyedére csökkentette volna Törökország területét. Csakhogy a náluk is kitört a polgárháborúban elkergették a szultánt, Mustafa Kemal tábornok, a későbbi Atatürk vezetésével megalakították a nemzeti hadsereget, és hároméves véres küzdelemben a török többség által lakott területekről kiűzték az idegen behatolókat. Ezzel megmentették Törökország „oroszlánrészét”, ahogy Attila Ilhan *Sirtlan payi*¹⁹ című regényében megírta. 1922. november 1-én a Török Nagy Nemzetgyűlés megszüntette a szultánságot. Új tárgyalásra került sor a svájci Lausanne-ban, ahol visszakapták egész Anatóliát, s a minket két évszázaddal később, ugyancsak Ázsiából követő szeldzsuk törökök által alapított kisázsiai országban létrehozták a modern Török Köztársaságot. „A sèvres-i szerződés soha nem lépett életbe, mert a lausanne-i béke semmissé tette. Így – írja Vásáry Tamás – Sèvres a törökök számára nem a beteljesült balsors szinonimája, hanem egy olyan lázalom, amit igyekeznek minél hamarabb elfelejteni.” Külön tanulmányban lehetne vizsgálni az okokat, hogy Magyarország miért nem járta, járhatta a törökök útját, de hát az ismertetett kötet a magunk Trianonjával foglalkozik. A szerző elsősorban azt a tanulságot vonja le az összehasonlításból, hogy „a nagypolitikában csak az erő pozíciójából lehet igazi sikereket elérni”.

Az ismertetett kötet következő négy tanulmánya a békediktátum tengernyi kártételéből mutat be néhány cseppet, köztük olyanokat is, amikben itt-ott megcsillan a kárelhárítási akciók sikeressége is. Ilyen például a sokak szemében talán „hangyányinak” tűnő, de egy tudományterület, mint például az entomológia, vagyis a rovartan a számára sokéves gyűjtő- és kutatómunka eredményének megsemmisülését, illetve ellehetetlenülését okozta.²⁰ A múzeumok anyagának mentését Erdélyben sokan már a 1916-os román betörés után megkezdték. Mallász Józsefnek „elfogadható kompromisszumokkal” sikerült megakadályoznia Déván a Hunyad megyei múzeum feloszlatását és széthordását. Roszszabbul járt a kiváló hátszegi gyümölcstermesztő és lepkegyűjtő Galaczi Buda Ádám, akinek értékes gyűjteménye bár 1916-ban sértetlen maradt, de 1919-ben a nagyszebeni ASTRA Társaság megszerezte a csaknem 18 ezer tárgyból álló gyűjteményt, és azt vandál módon, puskatussal zsákokba gyömoszölve vitték el, s ami belőlük épen maradt, azt szétosztották a szebeni iskolák között. A két világháború közti idők Romániájában több értékes természettajzi-, elsősorban rovargyűjtemény talált menedékre a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumban, valószínűleg az ott született és élete során mintegy 40 ezer lepkepéldányt gyűjtő Diószeghy László és a múzeumigazgató Csutak Vilmos barátsága révén, továbbá mert ez a közgyűjtemény nem állami, hanem akkor még alapítványi tulajdonban volt.

19 A hiéna konca.

20 Dr. Vig Károly: A nagypolitika árnyékában: rovarászportrék Erdélyből és a Partiumból. Uo. 185–199.

Mint cseppben a tenger mutatkozik meg Cegléd Kossuth Lajos Gimnáziuma tantestületében, veszteségeiben, diákságának összetételében Trianon kártételének jellege és mértéke. A háború, a kommun és a Trianon miatti menekült-hullám miatt 1917 és 1925 között évente átlagosan 2324 főből álló tantestületben igen nagy volt a fluktuáció, különösen az 1919/20-as és az 1920/21-es tanévben, amikor a tanári kar időnként megduplázódott, majd megfeleződött. Az elszakított területekről érkezett 27 tanár csaknem fele Erdélyből és a Partiumból, majdnem ugyanennyi a Felvidékről érkezett, mindössze ketten jöttek a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz csatolt Délvidékről. A kényszer szülte földönfutásban minden menekült tanárra 2,7 menekült diák jutott, tehát a tanároknak jelentős része családotól érkezett. Érdekes adatokat közöl a témával foglalkozó tanulmány, ami jól jellemzi akkori állapotokat.²¹ Az 1919/20-as tanév tantestületi tanévnyitó értekezletén 23 tanár a következő okok miatt nem jelent meg: 4 fő mint kommunista agitátor letartóztatásban volt, 5 főt „az Igazoló Bizottság nem talált kifogástalannak”, 4 főt mint vöröskatonát internáltak a románok, 2 fő közlekedési nehézségek miatt nem ért oda, 3 fő állást változtatott, 2 fő meghalt spanyolnáthában, 1 fő nyugdíjba ment, 2 fő mert „kiszolgálta a románokat”, 10 fő pedig éppen tanfolyamon volt. Összesen 33 távolmaradó, csaknem felük politikai okokból. Ezen a tanévnyitón az igazgató „szeretettel köszöntötte” azt az öt menekült kollégát, akik „kénytelenek voltak elhagyni a csehek által megszállt területet”. Hozzájuk később még jöttek, úgyhogy 1918 és 1927 között összesen 27 menekült tanár érkezett a ceglédi gimnáziumba, 63%-uk 1919-ben, tehát a legnagyobb hazai felfordulás idején. A trianoni szökőárral Ceglédre sodort tanárok túlnyomó hányada megbecsült tagja lett az alföldi középiskola tanári karának, az 1924/25-ös tabló szerint ők alkották a tanári kar felét, és többen évtizedeken keresztül oktatták a ceglédi fiatalokat. Jól beilleszkedtek az „anyországbán” születettek közé, semmiben sem ríttak ki az alapvetően nemzeti érzelmű kollégáik közül. Számomra nagyon szimpatikus, hogy a tablón szereplő menekült tanárok többsége pedagógusi munkája mellett „pluszfeladatokat” vállalva, tevékenyen részt vett a város közművelődési, zenei, egyházi életében, önképzőkörieket, dalárdákat szerveztek, alapítványokat hoztak létre, tehát – Kodállal szólva – „déli harangszókor nem dobták vissza a maltert a ládába”.

Talán csak kuriózumként, érdekes ritkasága miatt tekintettek ki a kötet szerkesztői a tőlünk legtávolabbi, legkevésbé ismert kontinensnyi országra, hogy érzékelhessük: még oda is jutott Trianon menekültjeiből.²² 1914-ben mindössze 200–300 olyan magyar élhetett Ausztráliában, aki a történelmi Magyarországon született. Ez a szám azonban fokozatosan növekedett, elsősorban a kereskedelemben forgolódók révén. Csökkentették viszont számukat a Nagy háború idején a brit hatóságok által „ellenségesnek” tekintett országok polgárai ellen bevezetett,

21 Dr. Kürti György: Tanári sorsok Trianon után a Ceglédi Kossuth Gimnázium iratai tükrében. Uo. 200–229.

22 Dr. Domaniczky Endre: Trianon menekültjei Ausztráliában és Új-Zélandon. Uo. 230–255.

de következetlenül végrehajtott internálások, bár azok többsége német volt. A Trianon miatt menekülők sem gyarapították számottevően az Ausztráliában élő magyarok számát, ami az 1930-as évek második felére elérte a 250-et. Még kevesebben jutottak el az Ausztráliától kétezer km-re levő Új-Zélandra, a szerző is szinte név szerint említi őket, hiszen 1916–1920 között Magyarország területéről származóként mindössze 12 főt tartottak nyilván. Számuk 1930-ban sem haladta meg a 80–100 főt.

A trianoni csapást nem az európaiak belátó, megértő, méltányosságot kereső része mérte ránk, ezért szinte a fenyégető viharfelhőkön keresztültörő nap-sugárként érkezett hozzánk néhány ország emberséges szervezeteinek és családjainak jóindulata és segítőkészsége. Ezek a háborút – hogy úgy mondjam – gazdagabban átélte és a szerencsésebb oldalon túlélte országok (Anglia, Belgium, Hollandia, Svájc, Svédország) jótékony, „gyermekmentő” akciókat indítottak, amiknek keretében több tízezer rászoruló, a trianoni csapás mellett még kommunista rémuralommal is súlyosbított országban éhező, fázó magyar gyermeket láttak vendégül legalább öt hétig. Dr. Pusztai Gábor tanulmánya a holland misszió eredményes munkájáról közöl fontos adatokat és ismereteket.²³ A Németalföldön élő gr. Batthyány Béla és ótordai Weress Jenő kezdeményezésére a Comité tot verlichting van den nood in Honarije [Segély Magyarországnak] szervezet 1919 decemberében kezdte „gyermeknyaraltató” akcióját, ami később nagyobb lendületet kapott, és 1930-ig több mint 60 ezer gyermekre és családján segített. Az akciónak a közvetlen segítségnyújtáson kívül előnyös hatása volt a háborút kirobbantó monarchia emlékével, a *kisantant* propagandájával és Károlyi Mihályék kalandorságával kompromittált ország nemzetközi kapcsolatainak kibontakozására, elszigeteltségének oldására is. Ahogy a szerző fogalmaz, az akcióval „A hollandok és a többiek számára Magyarország felkerült a térképre.” Azoknak többsége, akik eljutottak a gyermekvonattal az említett országokba, gyakran életük végéig kapcsolatban maradtak vendéglátóikkal vagy azok gyermekeivel. A II. világháború után is elindultak a gyermekmentő vonatok, és ismét magyar gyermekek ezrei juthattak el jó szándékú fogadó országokba, de csak az 1948-as kommunista hatalomátvételig. A több hónapos kint tartózkodás számukra is életre szóló élmény maradt.²⁴

A kötet két utolsó tanulmánya Trianon emlékezetével, „utóéletével” foglalkozik, az egyik az érzelmek, a másik a tudomány felől közelítve a témát.

Mivel a diktátum aláírására kényszerült magyar kormány nem tiltakozhatott az ország csonkítása ellen, a társadalmi szervezetek igyekeztek kifejezni a magyar nép érzelmét és véleményét és reménykedését. A Védő Ligák Szövetsége

23 Dr. Pusztai Gábor: Távoli jóakarók. Holland gyermekmentő akció a trianoni Magyarországon. Uo. 256–268.

24 Amit magam is tanúskodhatok, mert 1945 májusában, orosz hadifogságba hurcolt édesapámra való tekintettel, az év őszén három hónapig élvezhettem a svájci Mühlethurnenben egy ottani család vendégszeretétét. A Jóisten áldja meg őket haló poraikban is.

által a békeszerződés aláírását követően a nemzet bizakodását kifejező, legfeljebb hússzavas „imádságra” kiírt pályázatát Papp-Váry Elemérné Sziklay Sze-réna verselő nyerte meg tizenöt szavas *Magyar Hiszekegy* című szövegével.²⁵

Hiszek egy Istenben,
Hiszek egy hazában,
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában!
Ámen.

Amikor a bírálóbizottság több száz pályamű közül ezt választotta, a korabeli magyar sajtóból egyhamar országosan ismertté vált, az utasok a főváros villamosain olvashatták, minden iskolában elszavalták a tanítás elején és végén. Az írás szerzője megjegyzi, hogy még az 1970-es években is több székely kaput fényképezett, amit a Magyar Hiszekegy sorai díszítettek. A szovjet hódoltság hazai helytartói természetesen látni sem bírták ezt a magyarságba lelket önteni akaró fohászt, pedig a szerző véleményét sem mond, néven sem nevezi nemzeti tragédiánk okozóit, csupán „egy isteni örök igazságba” vetett hitét vallja meg. De hát pont ettől féltek a megszállók kollaboránsai.

Az Antall-kormány külügyminiszterének történelemelemző írása zárja a reprezentatív Trianon-kötetet. A jeles történész 1980-as évek derekán megjelent és nagy érdeklődést keltő könyve²⁶ üzenetének ismeretében egy percre sem csodálkoztam, hogy tanulmánya első mondatában sikerült összefoglalnia a trianoni békediktátum parciálisan mutatkozó előnyei mellett globálisan érvényesülő tragikus következményeit: „százvezrek elüldözését, etnikai- és osztálydiszkriminációkat, emberek millióit elpusztító Hitler-féle „nemzeti” és Sztálin-féle „nemzetközi” diktatúrák létrejöttét”.²⁷ De a mérvadó nagyhatalmak semmit se tanultak az első fiaskóból, s a II. világháborút követően ugyanolyan békét erőltettek ránk, ismét nem sikerült létrehozniuk etnikailag homogén vagy akárcsak viszonylag elfogadható, belátásra épülő határokkal kerített nemzet-államokat. Európa államaiban ma is 50 milliónál több őshonos kisebbség él, akikhez mára már hozzáadódott legalább 26 millió, zömmel illegálisan betelepült, kulturális és vallási szempontból egyaránt idegen migráns. Az utóbbi évtizedekben az is nyilvánvalóvá vált, hogy – mint Jeszenszky írja – „a kisebbségi jogokra és lehetőségekre vonatkozó ajánlások és határozatok holt betűk maradtak”, az elvileg ezek betartására felügyelő Európa Tanács mindennel foglalkozik, csak ezzel nem, minden kisebbség jogait fontosabbnak tartja, mint az őshonos etnikumokét. Ezért aztán szerző az anyaország polgárainak az elszakított

25 Dr. Papp-Váry Árpád: Papp-Váry Elemérné és a Trianon- emlékezet. Uo. 269–276.

26 Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918)*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó.

27 Dr. Jeszenszky Géza: Van-e gyógyír Trianonra? Előzmények és teendők. Uo. 278–296.

nemzettestvérek érdekeiért való tevékenységül „a személyes kapcsolatok erősítését, s magyarlakta vidékek felkeresését, a kisebbségek kultúrájának megismerését”, vagyis a személyes diplomáciát javasolja. Ami gyakorlatilag annak megállapítását vagy éppen beismerését jelenti, hogy az Európai Unió, minden bizottságával, albizottságával, fórumával, egyezményével, kisebbségvédelmi szervezetével és strukturális alapjaival együtt alkalmatlan arra, hogy segítséget nyújtson a „külhonba” szorult, szorított nemzettestvéreinknek. Végül tanulmánya utolsó bekezdésben megállapítja, hogy „csak a külhatalmak segítsége kínál esélyt arra, hogy a Trianon okozta seb begyógyuljon...” Ebben igaza is lehet a szerzőnek, ha az Európai Unió szervezetei alkalmazkodnának a való élet igazi feladataihoz. Mert ami a kisebbségvédelmet illeti, bőven lenne sürgős és időszerű tennivaló a kisebbségek – különösen az őshonos kisebbségek védelme ügyében.

Végezetül szót kell ejtenem a könyv értékes illusztrációiról, közöttük számos eredeti, mindeddig publikálatlan fénykép és térkép jelentőségéről. A múzeumban a centenárium alkalmából rendezett kiállítás Fekete-Mácsai Anetta, Leviczki Anita, Puskás Katalin és Süléné Lukács Márta érdeme. A kötet szaklektora, Gábris Gyula, Papp-Váry Árpád és Ujváry Gábor egyetemi professzorok. Az összefoglalásokat Domaniczky Endre fordította angol nyelvre, a térképeket Gulyás Zoltán szerkesztette és rajzolta. A nyomdai előkészítés Pálfi Anna, a grafika és a tördelés Kiss Barnabás munkája. A reprezentatív évfordulós kötet több mint félszáz, különböző tudományterületet – történelem, diplomácia, társadalom- és gazdasági földrajz, térképészet, geológia, hidrológia – művelő szakember összefogásával készült a Magyar Földrajzi Múzeum szellemi műhelyében. Az egyedülállóan értékes kötetet nemcsak a téma iránt érdeklődők olvashatják forrásmunkaként, de érzelmileg is megkönnyíti, hogy ráhangolódjunk Juhász Gyula írásom címével választott verssorának üzenetére.